

La visió de la història del paisatge a Gran Bretanya: velles i noves idees

David Gallardo Capsada¹

*Investigador en història i didàctica del paisatge
David.Gallardo.Capsada@uab.cat*

Ian D. Whyte

*Professor de geografia històrica. Departament de Geografia,
Universitat de Lancaster, Regne Unit
i.whyte@lancaster.ac.uk*

Resum

Gran Bretanya ha estat descrita com un “país antic” i el mateix pot dir-se dels seus paisatges, que són complexos, resultat de múltiples capes històriques i sovint icònics. L'estudi d'aquests paisatges és interdisciplinari, enfocat en matèries properes i relacionades entre sí com ho són la història del paisatge i l'arqueologia del paisatge. L'objectiu d'aquest article és revisar breument com s'ha desenvolupat la història del paisatge en termes globals a Gran Bretanya i considerar com es manté en l'actualitat.

Paraules clau: història del paisatge, arqueologia del paisatge, geografia històrica, Gran Bretanya.

1. Aquest article sorgeix d'una estada de recerca a la Universitat de Lancaster, amb el suport del programa de Formació de Professorat Universitari (FPU) del Ministeri d'Educació i Ciència i del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Resumen

La visión de la historia del paisaje en Gran Bretaña: viejas y nuevas ideas

Gran Bretaña ha sido descrita como un “país antiguo” y lo mismo se puede decir de sus paisajes, que son complejos, resultado de múltiples capas históricas y a menudo icónicos. El estudio de estos paisajes es interdisciplinar, focalizado en materias próximas y relacionadas entre sí como lo son la historia del paisaje y la arqueología del paisaje. El objetivo de este artículo es revisar brevemente cómo se ha desarrollado la historia del paisaje en términos generales en Gran Bretaña y considerar cómo se mantiene en la actualidad.

Palabras clave: historia del paisaje, arqueología del paisaje, geografía histórica, Gran Bretaña.

Abstract

Landscape History in Great Britain: old and new ideas

Britain has been described as an ‘old country’ and the same may be said of its landscapes which are complex, multi-layered and often iconic. The study of these landscapes is interdisciplinary, focusing on the closely related subjects of landscape history and landscape archaeology. The aim of this paper is to review briefly how landscape history in general terms has developed in Britain and to consider how it stands today.

Key words: landscape history, landscape archaeology, historical geography, Britain.

Introducció

Gran Bretanya ha estat descrita com un “país antic” (Everitt, 1985) i el mateix pot dir-se dels seus paisatges, que són complexos, resultat de múltiples capes històriques i sovint icònics. L'estudi d'aquests paisatges és interdisciplinar, enfocat en matèries properes i relacionades entre sí com ho són la història del paisatge i l'arqueologia del paisatge. Aquestes dues matèries tiben fils de diverses disciplines del coneixement: inclouen la geografia històrica, la història social i econòmica, la història ambiental, l'arqueologia, els estudis paleoambientals i ecològics, la història cultural i la història de l'art. Encara que l'arqueologia del paisatge tendeix a preocupar-se pels temps prehistòrics i la història del paisatge pels períodes postromans, per als propòsits d'aquest article totes dues eti-

quetes s'inclouran sota el títol d'*història del paisatge*. L'objectiu d'aquest article és revisar breument com s'ha desenvolupat aquesta matèria a Gran Bretanya i considerar com es manté en l'actualitat.

Els orígens de la història del paisatge a Gran Bretanya

Els orígens del mot *paisatge* en anglès, *landscape*, han estat font de debat. Una teoria li atorga uns orígens anglosaxons. Alternativament ha estat vist com un mot introduït a l'anglès durant el segle XVI, procedent de l'holandès, per descriure una representació pictòrica del camp (Cosgrove, 1984). Aquestes definicions emfasitzen dos camins diferents en l'estudi del paisatge: el primer considera els paisatges com a palimpsests complexos que han de ser estudiats objectivament i empíricament, i el segon veu el paisatge com "una manera de mirar". Aquesta diversitat d'enfocaments ha estat valorada com a punt fort i alhora com a punt feble de la història del paisatge (Muir, 1999).

Encara que la història del paisatge només ha existit com a disciplina acadèmica des de fa mig segle, els seus orígens intel·lectuals es remunten molt enrere en el temps. L'apreciació de variacions regionals complexes en el paisatge rural anglès pot remuntar-se als topògrafs de l'època dels Tudor i dels Stuart, com John Leland i William Camden. L'interès per l'arqueologia de camp té els seus orígens en antiquaris com John Aubrey i William Stukeley. L'exploració militar d'Escòcia de 1747-1755 per part de William Roy es traduí en la creació d'un mapa del qual és hereu el modern mapa de l'Ordnance Survey 1:50.000.² Roy va fundar l'Ordnance Survey, el servei oficial de topografia britànic, unint el millor de la cartografia civil i militar de l'època. Una altra branca dels orígens de la història del paisatge recau en el treball dels historiadors medievalistes del segle XIX, entre els quals destaca F. W. Maitland, que va estudiar el mapa de l'Ordnance Survey 1:63.360 i, com a conseqüència, el paisatge que s'hi representava, que va descriure com un "magnífic palimpsest" (Maitland, 1897), un concepte que ha romàs al cor de bona part de la recerca sobre paisatge. Els orígens immediats de la història del paisatge han estat ben explicats per Richard Muir (1999) a partir dels treballs d'A. H. Allcroft i H. Sumner de principis del segle XX. Els anys vint i trenta del segle XX van produir importants treballs pioners sobre el paisatge britànic, entre els quals s'inclou el pensament cultural regional de Sir Cyril Fox en la seva obra *Personality of Britain* (1933), així com el treball de prospecció d'O. G. S. Crawford, el primer arqueòleg de l'Ordnance Survey (Crawford, 1922, 1949, 1953).

2. El mapa de William Roy de 1747-1755 es troba a la Biblioteca Nacional d'Escòcia. Vegeu <http://geo.nls.uk/roy>.

El desenvolupament de la història del paisatge com a disciplina

El naixement de la història del paisatge com a disciplina acadèmica ha estat sovint vinculat amb la figura del professor W. G. Hoskins (1908-1992), que argumentà que el paisatge per si mateix és el registre històric més ric que posseïm. S'ha donat, però, massa importància al seu treball? Hoskins va ensenyar a la gent a "llegir" les característiques del paisatge com a testimonis dels processos històrics en àmbit local. Estava interessat a explicar les raons que hi ha darrere d'elements construïts per l'home, com els camps, els edificis, els camins i les seves formes. Va desenvolupar la idea del paisatge com a palimpsest, en un enfocament que combinava les fonts documentals i cartogràfiques amb el treball de camp.

El llibre més famós de Hoskins, publicat l'any 1955, sovint reimprès però mai reescrit,³ tenia un títol ben ambiciós: *The Making of the English Landscape*, que podria traduir-se com *La formació del paisatge anglès*. Es tracta d'un treball descriptiu amb un enfocament empíric que presenta una estructura d'idees seguides a cada capítol per exemples i estudis de casos. Però aquestes idees i exemples representen la visió personal del paisatge anglès per part de Hoskins: el seu llibre reflecteix el seu interès per períodes històrics i temes particulars, així com per certes àrees geogràfiques. Hoskins tenia poc a dir sobre la prehistòria i detestava de forma clara els canvis paisatgístics més moderns. Li interessava més el camp que no pas la ciutat i, de manera especial, l'edat d'or dels pagesos dels segles XVI a XVIII que treballaven les seves pròpies terres (*yeomen*). Les seves idees es trobaven fortament influenciades pels paisatges d'aquelles parts d'Anglaterra que ell coneixia bé: Devon, Oxfordshire i Leicestershire.

Fou Hoskins un historiador del paisatge o simplement un historiador local que utilitzà el paisatge? Els fonaments de Hoskins eren els plantejaments de la història econòmica, mirava la terra cercant informació que corroborés els documents escrits. Però no va ser un arqueòleg: va utilitzar l'arqueologia només com a font d'evidència secundària. *The Making of the English Landscape* ha estat admirat pel seu estil d'escriptura i pel seu interès en la gent comuna. L'impacte de Hoskins fou particularment gran entre lectors no especialitzats, en l'ensenyament a adults i a través de sèries de televisió. El seu enfocament ha estat valorat com a romàntic i sentimental, preocupat per la lletjor que ell considerava conseqüència de la Revolució Industrial i la modernitat. Aquesta visió certament es vincularia amb la identitat de les classes mitjanes angleses (Johnson, 2007).

Per tant, més que suggerir que Hoskins va inventar la història del paisatge, cal llegir els seus treballs en relació amb d'altres escriptors. Ell representa només

3. Totes les edicions són reimpressions de l'original de 1955, però existeix una versió comentada per Christopher Taylor (Hoskins, 1988).

una de les possibles aproximacions a l'estudi de la història del paisatge. És important recordar algunes altres persones que ajudaren en l'avenç de l'estudi del paisatge durant els anys cinquanta i seixanta del segle XX. Caldria incloure Sir Clifford Darby, un geògraf historiador, ubicat en els darrers temps a la Universitat de Cambridge. El seu treball principal, elaborat entre els anys trenta i setanta del segle XX, sobre la geografia d'Anglaterra a l'època del *Domesday book* (segle XI), va establir una metodologia influent, que els seus nombrosos estudiants de recerca van estendre a les altres universitats britàniques (Darby, 1952, 1973, 1977; Darby i Terrett, 1954; Darby i Campbell, 1962; Darby i Maxwell, 1962; Darby i Welldon Finn, 1967; Darby i Versey, 1975). Igual de significatiu fou el professor M. W. Beresford, un historiador econòmic que encapçalà l'interès pels pobles medievals abandonats i fundà el Medieval Settlement Research Group, el grup de recerca sobre assentament medieval (Beresford, 1954, 1957; Beresford, Allison i Hurst, 1965; Beresford i Hurst, 1971; Beresford i St. Joseph, 1979). Hoskins, sense ser menystingut, avui pot veure's com un escriptor carismàtic i popular, l'èxit del qual va ser generar un gran interès públic per la història del paisatge i no tant per ser un pioner en l'enfocament o la metodologia d'aquesta matèria.

Els anys seixanta i setanta del segle XX veieren importants desenvolupaments en història del paisatge. La contribució feta per part de la geografia prequantitativa, "passada de moda", en la qual el paisatge sovint era pres com a focus central, ha estat probablement subestimada (Muir, 1998). Això pot ser degut a la recent divergència en els dos camps en què la geografia històrica s'ha immersit vers temes culturals i postmoderns. Avui la història del paisatge intervé en bona mesura fora dels corrents principals en geografia. Com que no s'ajusta a una sola disciplina, la història del paisatge té l'avantatge de ser menys susceptible als canvis de moda i als successius canvis de rumb als quals s'han apuntat matèries com la geografia humana en els darrers trenta anys. S'ha indicat que la proximitat de la història del paisatge amb l'arqueologia serví per distingir-la de la geografia històrica basada en el paisatge, juntament amb la preocupació dels historiadors del paisatge pels llocs individuals, mentre els geògrafs tendien a veure els llocs com a il·lustracions de principis generals (Muir, 1998). Geògrafs d'aquest període van fer molt treball sobre assentament rural i sistemes de camps oberts (per exemple, Baker i Butlin, 1973; Roberts, 1977; Thorpe, 1964, 1965). La dècada dels setanta va veure com l'arqueologia s'enfocava menys en el pur jaciment i es preocupava pels patrons espacials i per un context ambiental més ampli, gràcies a l'arqueologia de camp, gradualment convertida en arqueologia del paisatge (Brown, 1987; Wilson, 1982). La Society for Landscape Studies, associació d'estudis de paisatge, es va fundar l'any 1979 i va produir la primera revista anglesa especialitzada en aquest camp: *Landscape History*. La Society for Landscape Studies va ser establerta per un grup d'estudiosos i estudioses de temes geogràfics, així com també històrics i arqueològics. Aquesta revista continua ben viva a dia d'avui.

Imatge 1

Sistemes de camps de conreu d'època medieval. Smardale, Westmorland

Font: I. Whyte.

Els anys vuitanta i noranta del segle XX van veure créixer la crítica a l'enfocament empíric tradicional de la història del paisatge, per part de geògrafs culturals com Denis Cosgrove (1984) i Stephen Daniels (Cosgrove i Daniels, 1988), que van emfasitzar que el paisatge és “una manera de mirar”, un desenvolupament cultural relativament recent. Aquesta idea veu el paisatge com un producte cultural amb afirmacions ideològiques i significats simbòlics, tot representant el món segons els canvis en la consciència humana i mediatitzant el món extern a través de l'experiència humana subjectiva. Per ells el paisatge representava una manera històricament específica d'experimentar el món. El paisatge era una forma de mirar projectada a la terra, una manera de controlar el món, una legitimació ideològica i una expressió d'un ordre social, la plasmació d'una particular escala de valors. També hi va haver crítiques procedents dels arqueòlegs postprocessuals, que advocaven enfocaments alternatius com la fenomenologia (Tilley, 1994). Aquests desafiaments, però, no han estat tant una amenaça a la matèria però sí un estímul orientat a l'obertura de perspectives i a l'amplitud d'horitzons intel·lectuals.

Enfocaments i temes actuals en història del paisatge

Una manera d'explorar com la recerca en història del paisatge ha evolucionat d'ençà dels temps de Hoskins és examinar aquelles àrees en les quals treballs

més recents han portat a revalorar els seus arguments. Probablement el més important és la creixent apreciació que el paisatge anglès no fou principalment obra de pobladors pioners postromans anglosaxons. Com que la població estimada per a la Gran Bretanya prehistòrica ha estat revisada, en augment i sens parar, s'ha atorgat un èmfasi més gran a la seva acció en el canvi paisatgístic, particularment en termes de desforestació. A més a més, estudis sobre el període de poblament anglosaxó ara subratllen continuïtat en les unitats de tinença de la terra des dels primers temps postromans i fins i tot preromans. Un altre aspecte del paisatge en què la opinió ha canviat accentuadament és el dels orígens dels pobles concentrats i els sistemes de camps oberts que s'hi relacionen. Més que haver estat creats deliberadament pels primers habitants anglosaxons, els orígens d'aquestes formes poblacionals són avui posades en consideració en un context de major reorganització de parts del camp anglès durant la fi dels saxons i els normands, procés que avui és entès millor malgrat que els motius d'arrel són encara poc clars (Williamson, 2003).

La tradició empírica en la història del paisatge britànica sobreviu i en efecte emergeix malgrat les crítiques, com ho demostren els treballs de persones com Andrew Fleming (1998), Christopher Taylor (1974, 1983) i Tom Williamson (1997, 1998, 2002, 2003). A causa de la seva natura interdisciplinària, la història del paisatge ha seguit atraient aportacions valuoses des de diverses matèries que s'enllacen, entre les quals destaquen els enfocaments ecològics d'Oliver Rackham (1986, 2001, 2006) i la cartografia del poblament de Brian Roberts i Stuart Wrathmell (2000, 2002).

The Making of the English Landscape estava centrat bàsicament en les terres baixes d'Anglaterra. Hoskins va dir poca cosa sobre el nord d'Anglaterra o sobre els paisatges de les terres altes. La seva visió del paisatge anglès, centrada principalment en la terra baixa conreable i els seus pobles va portar una tendència de valorar les terres altes com a pobres, marginals i escassament rellevants en el conjunt del país. Però treballs recents fets per historiadors del paisatge (com Fleming, 1998; Winchester, 1987, 2000; Whyte i Winchester, 2004) indiquen que la història dels paisatges de les terres altes és tan complexa i fascinant com la de les terres baixes de conreu, amb el valor afegit que sovint hi perviuen característiques de totes les èpoques, incloent la prehistòria, en un estat de conservació més bo a causa de l'escassa intervenció, especialment de l'agricultura. Les zones humides són un altre dels ecosistemes i tipus de paisatges que van ser marginats en els estudis d'història del paisatge, però que ara comencen a atraure l'atenció que mereixen (Rippon, 1996, 1997).

L'influent llibre d'Oliver Rackham, *The History of the Countryside* (1986) (*La història del camp*), deu molt a la tradició de Cambridge en ecologia històrica, ja que pren un enfocament més ecològic que no pas cronològic. Rackham es fixà en el camp ordinari i subratllà la importància del món natural en les activitats humanes. Mostrà com els usos de la terra per part de la humanitat afectaven la vegetació i creaven diferents ecosistemes: boscos, bruguerars, ermots, prats i deveses, estanys i fosses, aiguamolls, etc. Rackham se centrà en

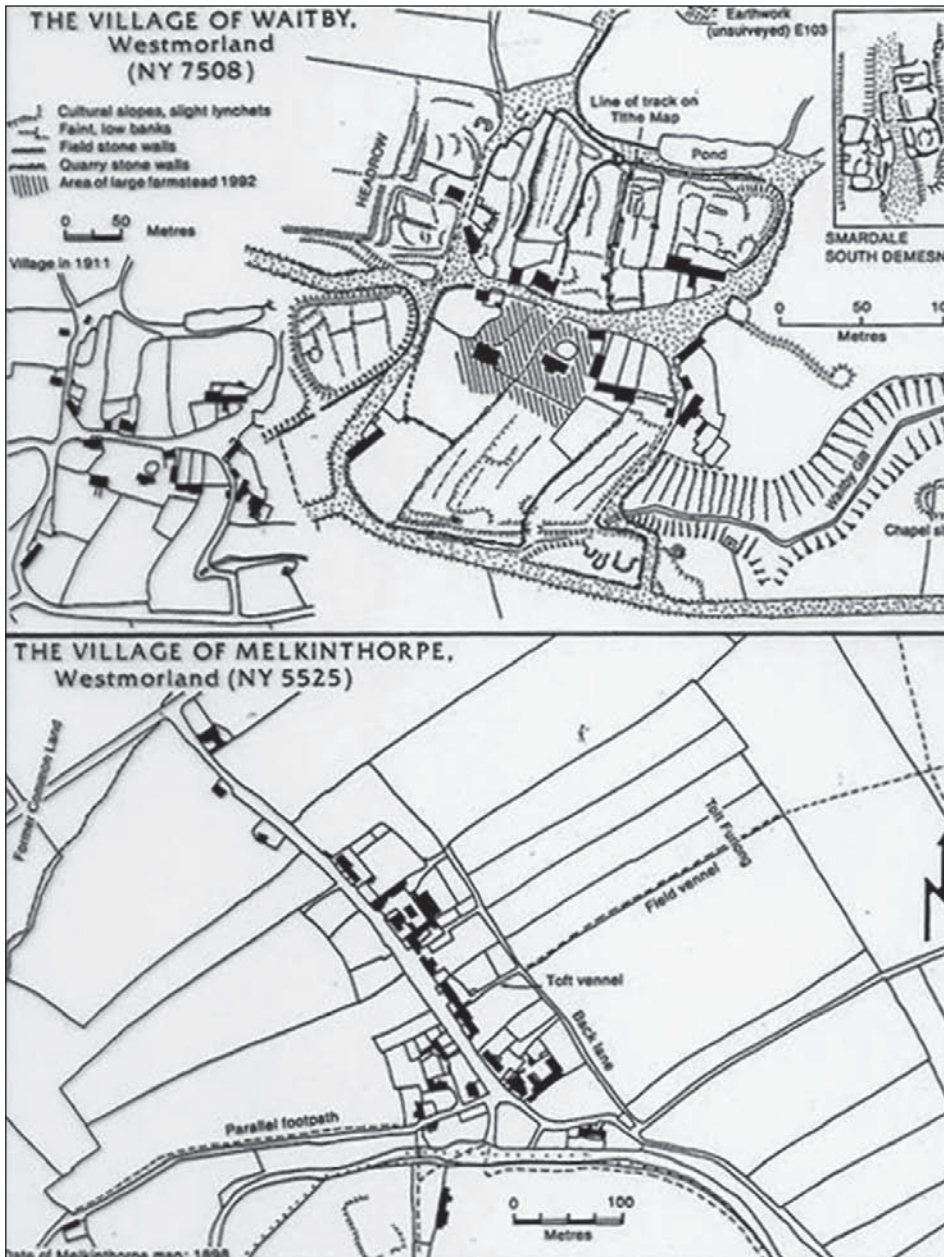
els principals canvis d'espècies animals i vegetals i traçà l'impacte humà sobre els diferents sistemes ecològics. Sens dubte, la seva major contribució a la història del paisatge britànica ha estat el fet de repensar les teories sobre la terra boscosa. Els boscos són entesos a partir d'ara com a resultat de llargues interaccions entre processos naturals i activitats antròpiques. Diferents tipus d'interacció han produït diferents resultats en el paisatge: boscos, terres de pastura, plantacions, reserves de caça, parcs, arbres que es troben entre arbusts, matollars i camps de conreu, horts i arbres de jardí, etc. Rackham avisà que la història dels arbres mai no hauria de basar-se únicament en registres documentals escrits. Es fa necessari observar els arbres mateixos com a expressió de processos històrics. Resulta igualment important tenir en compte les modificacions humanes perceptibles en les terres dins i fora dels boscos, com pot ser el cas de terraplens, que es poden relacionar amb característiques tan disperses com el tipus de flora herbàcia dels boscos o el tipus de fusta dels edificis o de les construccions antigues. A tot això cal afegir la contribució de les anàlisis de pol·len i els estudis dendrocronològics.

Rackham també ha contribuït a la superació de mites vinculats als boscos antics d'Anglaterra, especialment la idea del bosc salvatge, és a dir, la cobertura boscosa d'origen postglacial, anterior a interferències humanes significatives, i les seves clarianes i modificacions. Rackham observà la vegetació com a expressió de processos històrics, els arbres com a elements del paisatge cultural, utilitzat i modificat a través del temps. Gran Bretanya encaixa en el context europeu d'un continent d'arbres joves: certament la majoria dels boscos dels paisatges moderns són el resultat de les plantacions dels segles XIX i XX. La recerca en aquest camp ha canviat la pseudohistòria que dominava el pensament sobre gestió forestal. Per exemple, s'ha demostrat que al segle IX la major part d'Anglaterra era terra agrària amb illes de bosc i no pas àrees extensives de bosc salvatge, de manera que els anglosaxons no van obrir clarianes massives al bosc tal com Hoskins (1955) pensava. Igualment, és clar que la indústria del ferro i la construcció de vaixells del segle XVIII no destruï els boscos britànics. La construcció naval no fou el major consumidor de fusta; bona part de les exigències eren cobertes per les reserves i els parcs forestals. Però encara hi ha confusió entre la història dels boscos i la història sobre el que s'ha dit sobre els boscos. Realment en el passat els boscos eren llocs molt concorreguts. Per tot això, la història del paisatge necessita combinar l'ecologia amb l'antropologia.

Un dels reptes de la història del paisatge contemporània és, per tant, unir les perspectives ecològiques amb l'anàlisi dels assentaments humans. Associat a l'estudi històric de l'assentament rural, la morfologia dels pobles ha esdevingut el tema principal en termes de geografia històrica. D'ençà de Maitland (1897), Thorpe (1964) i Beresford (1954, 1971), la recerca sobre la planificació dels pobles resulta ser un tema amb continuïtat en la història del paisatge britànica. Els estudis s'han basat en els patrons, la distribució i les capes dels assentaments rurals. És evident que els processos de canvi en els traçats

Imatge 2 Plànols dels pobles de Waitby i de Melkinthorpe, Westmorland, Cumbria

Elaborats per B. K. Roberts.

dels pobles mostren l'evolució de com les comunitats han organitzat els seus espais de vida, ja siguin públics, comunals o privats, al llarg del temps.

Des dels anys setanta del segle XX, el professor B. K. Roberts ha estudiat el que anomena l'*anatomia dels pobles* britànics, tot observant els seus trets físics i identificant les estructures que resten fossilitzades i integrades en paisatges que avui segueixen sent funcionals. Això encaixa perfectament amb la concepció del paisatge entès com a palimpsest i amb la necessitat de distingir-hi capes o fases. Roberts ha elaborat principis de classificació dels pobles, observant-ne la concentració dels edificis i distingint tipus planimètrics compostos (o poli-focals) dels basats en carrers principals o en aglomeracions amb algun punt focal, com pot ser una església o una casa pairal. L'anàlisi morfològica del poblament pot ser molt complexa: es poden desenvolupar formes similars en èpoques i àrees diferents i per motius diferents. El professor Roberts és conegut pels seus plànols, mapes i diagrames ben complexos, farcits de detalls, dissenyats a fi i efecte d'explicar l'ordre intern dels espais i els elements que conformen els pobles, així com també les seves variacions en l'espai i en el temps. L'elaboració de mapes és el cor d'aquest tipus de recerques, amb l'objectiu de mostrar les fases d'ocupació, expansió o contracció i abandonament. En aquests estudis, els habitatges es troben associats amb altres elements paisatgístics, com camins i carreteres. Els processos de planificació dels pobles és la clau per a la comprensió de l'ordre i la composició dels seus camps. Els pobles, deliberadament planificats o no, expressen drets d'ús, límits de propietat i poder econòmic. Per tant, es comprèn que aspectes de la vida social i econòmica s'estenguessin i es plasmessin profundament en la seva morfologia.

Alguns tipus de plànols de pobles permeten la construcció de models teòrics sobre poblament, la qual cosa mostra les possibles seqüències de desenvolupament dels paisatges culturals a Gran Bretanya. Avui sabem que Gran Bretanya és una terra amb assentaments humans antics, amb gairebé 6.000 anys d'història agrària, però la majoria dels patrons d'assentament moderns en el paisatge rural han evolucionat dins d'una estructura que fou establerta en el mig mil·lenni d'entre els anys 800 i 1300. Impera una idea de continuïtat: els anglosaxons no van poblar pas un paisatge no utilitzat amb anterioritat. Molts pobles foren establerts, com a molt tard, durant els segles XI i XII. Vet aquí el model d'Oliver Rackham que distingeix el camp antic del camp planificat, aquest últim associat amb l'assentament concentrat i els sistemes de camps oberts, extès en el cinturó del sud-est d'Anglaterra a través de les Midlands i el nord-est. Roberts i Wrathmell (2000) han mostrat la distribució del poblament concentrat en més detall. Un altre focus d'atenció llargament establert ha estat el dels assentaments abandonats, demostrant que molts pobles fundats als segles XII i XIII foren abandonats durant els segles XV i XVI. Els nuclis de població no foren elements invariables en el paisatge.

Els grans desplaçaments de població associen als nous assentaments uns noms de lloc distintius. Per tant, una contribució important ve de l'estudi dels topònims com a evidència de l'evolució històrica dels patrons d'assentament.

Imatge 3

Fonaments d'un gran edifici del període viking. Ribbleshead, Yorkshire

Font: I. Whyte.

La majoria de noms de pobles i viles, així com un bon gruix dels noms de cases de pagès, de boscos, de camins, de corrents d'aigua i de turons i muntanyes, van aparèixer entre el 700 i el 1.300 d.C. Així ho han demostrat els estudis locals i regionals, com és el cas de la recerca per comtats de la English Place Name Society. En la majoria de casos s'ha establert una cronologia d'assentament en relació a les llengües de les diferents onades poblacionals i els seus orígens ètnics; altra vegada una estratigrafia de les diferents generacions d'assentaments (Gelling, 1984).

El clàssic de Hoskins de 1955 ha tingut seguidors amb títols ben comparables, però de qualitats diverses, en els paisatges escocesos, gal·lesos i irlandesos (Millman, 1975; Williams, 1975; Parry i Slater, 1981; Whyte i Whyte, 1991). Aquests països foren més lents a desenvolupar una tradició en història del paisatge, però el treball detallat que s'ha portat a terme durant els darrers anys mostra no tant un assoliment però sí que s'han desenvolupat agendes de recerca pròpies, metodologies i sistemes de treball pràctic vinculats a problemes distintius que sovint són molt diferents als d'Anglaterra. Això es fa evident, per exemple, en l'estudi dels temps previs a la millora productiva dels camps de l'Escòcia medieval (Hingley, 1993).

Un altre desenvolupament important ha estat el vast increment en la quantitat de bases de dades, d'accés fàcil, relacionades amb el paisatge i les seves característiques, gràcies als treballs de prospecció terrestres i aeris a escales di-

Imatge 4
***Ring-garth* o paret de pedra altomedieval que envolta terra fertilitzada.**
Great Langdale, Lake District

Font: I. Whyte.

verses. Com que les excavacions arqueològiques a gran escala resulten cada vegada més cares, l'ús d'enfocaments no invasius i relativament poc costosos com la història del paisatge prenen relleu. El treball de la Scottish Royal Commission on Ancient and Historical Monuments respecte als paisatges previs a les grans millores productives rurals i, especialment, als paisatges postmedievals pel que fa a assentaments i sistemes de conreus en bona part de les terres altes i baixes ha estat un èxit notable (RCAHMS, 1993, 1994*a*, 1994*b*, 1995, 1997, 1998, 2002), en paral·lel al treball del servei històric i mediambiental de l'assemblea governamental gal·lesa o CADW (per exemple, Roberts, 2006). Altres recerques provinents del Ministeri de Defensa (McOmish, Field i Brown, 2002), dels Parcs Nacionals (Frodsham, 2004) i de les finques de la fundació National Trust,⁴ o bé sobre paisatges específics com poden ser les àrees mineres de plom o estany (per exemple, Gerrard, 2000), han ampliat enormement el nostre coneixement i han permès disposar de molta informació en pàgines web i bases de dades electròniques en xarxa. El descobriment d'un palimpsest tan complex i divers, desplegat durant més de sis mil·lennis té implicacions òbvies en termes de planificació, conservació i gestió del patrimoni. Un major desen-

4. Vegeu, per a una cerca general, <http://www.nationaltrust.org.uk>, i el cas exemplar de Wild Ennerdale a <http://www.wildennerdale.co.uk>.

Imatge 5

Restes d'un molí de fosa de plom del segle XIX. Swaledale, Yorkshire

Font: I. Whyte.

volupament en aquestes àrees l'han proporcionat les prospeccions sobre caracterització del paisatge històric, els projectes anomenats HLC (Historic Landscape Characterization), comtat per comtat, finançats per l'English Heritage i dirigides a produir un recurs per als propòsits planificadors, al mateix temps que per a la recerca en si mateixa. Tot plegat una manera de representar la riquesa de la informació disponible sobre els paisatges i la seva evolució en el reialme de la planificació territorial. Els processos de classificació i el detallisme cartogràfic han estat criticats per la seva simplicitat, que redueix les complexitats i les subtilitats de les realitats paisatgístiques a simples línies i taques de colors sobre mapes. A més a més, aquestes recerques tendeixen a rebre un enfocament produït en treball de despatx i involucrant poc treball de camp sobre el paisatge actual. És preocupant que això esdevingui la única font d'evidència i d'informació vinculada a la història del paisatge que s'utilitzi en la planificació territorial (Austin i Stamper, 2006).

Els vuit volums regionals d'història del paisatge anglès produïts per l'English Heritage, publicats durant l'any 2007 (Short, Williamson, Kain, Cunliffe, Stocker, Hooke, Aalen, Winchester, 2007) poden considerar-se representatius de l'estat actual de la història del paisatge britànica. Tracen els paisatges de les diferents grans regions d'Anglaterra (el sud-est, l'est d'Anglia, el sud-oest, l'oest, l'est i l'oest de les Midlands, el nord-est i el nord-oest) d'una manera empírica tradicional però també aborden temàtiques més noves com són la commemo-

Imatge 6
Contrast entre les terres fertilitzades dins dels tancaments parlamentaris
i els erms no fertilitzats del voltant. Stainmore, Durham

Font: I. Whyte.

ració i el poder representats en el paisatge, els paisatges mentals o els elements paisatgístics més moderns com poden ser les autopistes, que haurien estat alienes a Hoskins. Una altra publicació que ha esdevingut punt de referència han estat els tres volums d'articles produïts arran d'unes jornades celebrades en honor al cinquantè aniversari de la publicació del *The Making of the English Landscape* (Fleming i Hingley, Gardiner i Rippon, Barnwell i Palmer, 2007).

El continu interès i la demanda de publicacions sobre els paisatges britànics ha estat emfatitzat amb el llançament d'una nova revista l'any 2000, *Landscapes*, i d'una sèria ambiciosa de monografies per part del mateix editor, Windgather Press. Dirigit tant a lectors amateurs com a professionals, la revista fa un seguiment a les noves direccions que pren la recerca, al mateix temps que es preocupa també per establir els orígens i la història de la disciplina. D'entre els temes dels articles que *Landscapes* ha publicat, s'observen àrees relativament noves com són l'estudi dels paisatges dels camps de batalles, el significat dels bruguerars del nord en el context de la Primera Guerra Mundial o les paisatges del patriotisme. Significativament, s'hi inclouen també articles que tenen a veure amb paisatges de fora de les illes britàniques.

L'interès i el caràcter distintiu mantinguts en la història del paisatge a Gran Bretanya té el seu reflex en l'educació superior. Malgrat no hi ha programes de primer grau sobre història del paisatge, molts departaments d'arqueologia,

història i geografia de les universitats britàniques ofereixen cursos i mòduls en aquest camp. Avui existeixen ja cursos de màster específics sobre història del paisatge i arqueologia. Una demanda pública més ampla sobre temes paisatgístics és particularment evident en els cursos oferts pels departaments d'educació d'adults i de formació continuada i permanent de les universitats britàniques.

La història del paisatge es distingeix particularment pel fet de ser una àrea en què amateurs especialitzats continuen fent importants contribucions a la recerca. Aquest és un món on les aportacions clau són les observacions agudes, una ment en constant estat de pregunta, l'entusiasme i el compromís per la pura recerca, més que no pas un equipament o tècniques de laboratori d'alt cost. Les valls del comtat de York serveixen d'exemple per a citar el treball d'amateurs amb talent com és el cas de Stephen Moorhouse (Moorhouse, 2003). La recent ressenya de Stuart Wrathmell (2007) a *Landscapes* sobre la publicació del Hebden History Group mostra l'estàndard que pot ser assolit pels grups locals actius. L'Ingleborough Archaeological Group ha portat a terme nombroses excavacions de jaciments industrials i assentaments medievals que recolzen el coneixement obtingut per part de prospeccions més amples. Aquests exemples tan sols són una petita mostra del treball en progrés dins d'una regió determinada, involucrant un finançament mínim però implicant molta entrega gratuïta de temps i habilitats.

Malgrat la seva popularitat, la història del paisatge a Gran Bretanya ha estat fortament criticada d'ençà dels inicis dels anys noranta del segle XX, per part d'especialistes com els arqueòlegs postprocessuals i els geògrafs culturals, que n'han criticat el fort tarannà empíric i suposadament mancat d'uns bons fonaments teòrics (Fleming, 2007). Richard Muir, el primer editor de *Landscapes*, recalca, però, que mentre la història del paisatge es mantenia com una matèria d'estudi de base empírica, també s'hi incorporaven conceptes o models més amplis que ajudaven a estructurar-ne el pensament. La història del paisatge, així com la geomorfologia, és un procés orientat i preocupat per la recerca sobre les activitats que creen i conformen paisatges.

La crítica més desafiant prové de Matthew Johnson (2007), un arqueòleg que veu a W. G. Hoskins com el "pare fundador" de la matèria i com algú molt influenciat de manera directa pel poeta romàntic William Wordsworth. Andrew Fleming (2007) contrarresta els clams de Johnson remarcant que l'empirisme de l'arqueologia del paisatge es fonamenta en la recerca científica i la comprovació d'hipòtesis. L'enfocament d'alguns dels practicants més respectats en la disciplina avui en dia, incloent Oliver Rackham i Tom Williamson, és essencialment empíric, per bé que molt més ajustat a la construcció teòrica i a l'examen d'hipòtesis, tal i com s'exemplifica en la consideració d'arguments a favor i en contra respecte la datació de marges agraris per part de Barnes i Williamson (2006).

L'acusació que diu que la història del paisatge es preocupa massa d'allò particular, específic i únic, i que estudis individuals localitzats no ens ensenyen res

de fonamental sobre la generalitat de la condició humana, requereix ser temperada amb l'apreciació que els historiadors del paisatge, per empírics que puguin ser, no treballen dins d'un buit teòric. Muir (2000) ha enumerat els marcs conceptuals en què els historiadors del paisatge britànic treballen, marcs que operen a escala nacional i continental, així com també a escala regional i local. No hi ha cap raó perquè estudis detallats d'àrees particulars no contribueixin en debats més amples. El treball de camp pot ser avaluat per les seves pròpies exigències. No és just pretendre que la gent que treballa a escala local no valora contextos més generals en els quals s'encabeix perfectament la seva àrea de recerca. Sens dubte la història del paisatge podria incorporar més pensament crític en temes com la ideologia i els aspectes polítics del paisatge, però descriure-la com a teòricament inactiva o com a matèria en què la paraula "teoria" es troba en un estat brut, és una exageració.

Amb l'increment de l'enfocament patrimonial sobre els paisatges i les seves històries, apareixen nous activismes i espais per a anunciar-los i vendre'ls turísticament. Només cal pensar, per exemple, en el patrimoni industrial, que està assolint etiquetes com la de patrimoni de la humanitat o paisatge mateix. Això pot valorar-se com a punt fort si significa que opinions formades en història del paisatge són més sol·licitades. D'altra banda, donada la natura dels processos de planificació territorial, sovint pot produir-se que es sol·licitin informes superficials i accelerats més que no pas informació de rigor intel·lectual que tant és necessària.

La història del paisatge britànica i els seus nous desenvolupaments representen una contribució enorme en la comprensió dels paisatges d'arreu d'Europa. Certament, alguns dels models produïts són aplicats a d'altres geografies, la qual cosa no vol dir que no siguin qüestionats. El problema principal, tal i com succeeix en altres matèries i ciències, és la fragmentació de la literatura i la inaccessibilitat deguda a les dificultats idiomàtiques i a la ben coneguda incapacitat britànica per al domini d'altres llengües. Això vol dir que la història del paisatge britànica probablement rep menys impacte d'Europa que viceversa. És per això que des d'aquí animem als autors catalans a explicar els desenvolupaments recents en la història del paisatge de Catalunya en les revistes britàniques!

Referències bibliogràfiques

- AALLEN, Frederick H.A. (2007). *England's Landscape. The North East*. Londres: English Heritage.
- AUSTIN, David; STAMPER, Paul (2006). "Editorial". *Landscapes* [Macclesfield], vol. 7, núm. 2, p. vii-viii.
- BAKER, Alan R.H.; BIGER, Gideon (1992). *Ideology and landscape in historical perspectives: essays on the meanings of some places in the past*. Cambridge: Cambridge University Press.

- BAKER, Alan R.H.; BILLINGE, Mark (2004). *Geographies of England: the North-South divide, material and imagined*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAKER, Alan R.H.; BUTLIN, Robin A. [eds.] (1973). *Studies of Field Systems in the British Isles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAKER, Alan R.H.; HARLEY, John Brian [eds.] (1973). *Man made the land: essays in English historical geography*. Newton Abbot: David & Charles.
- BARNES, Gerry; WILLIAMSON, Tom (2006). *Hedgerow History: Ecology, History and Landscape Character*. Macclesfield: Windgather.
- BARNWELL, Paul S.; PALMER, Marilyn [eds.] (2007). *Post-medieval Landscapes. Landscape History After Hoskins*. Macclesfield: Windgather.
- BERESFORD, Maurice W. (1954). *The Lost Villages of England*. Londres: Lutterworth.
- BERESFORD, Maurice W. (1957). *History on the Ground*. Londres: Lutterworth.
- BERESFORD, Maurice W.; HURST, John G. [eds.] (1971). *Deserted Medieval Villages*. Londres: Lutterworth.
- BERESFORD, Maurice W.; ST. JOSEPH, John K.S. (1979). *Medieval England: an aerial survey*. 2^a ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- BERESFORD, Maurice W.; ALLISON, Keith John; HURST, John G. [eds.] (1965). *The deserted villages of Oxfordshire*. Leicester: Leicester University Press.
- BROWN, Antony (1987). *Fieldwork for archaeologists and local historians*. Londres: Batsford.
- COSGROVE, Denis (1984). *Social Formation and Symbolic Landscape*. Londres: Croom Helm.
- COSGROVE, Denis; DANIELS, Stephen [eds.] (1988). *The Iconography of Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CRAWFORD, Osbert G. S. (1953). *Archaeology in the field*. Londres: Phoenix House.
- CUNLIFFE, Barry (2007). *England's Landscape. The West*. Londres: English Heritage.
- DARBY, Henry C. (1973). *New Historical Geography of England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C. (1977). *Domesday England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C. [ed.] (1976). *A New Historical Geography of England after 1600*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C.; CAMPBELL, Elia M. J. [eds.] (1962). *The Domesday Geography of South-East England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C.; MAXWELL, Ian S. [eds.] (1962). *The Domesday Geography of Northern England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C.; TERRETT, Ian B. [eds.] (1954). *The Domesday Geography of Midland England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C.; WELLDON FINN, Reginald [eds.] (1967). *The Domesday Geography of South-West England*. Cambridge: Cambridge University Press.

- DARBY, Henry C. (1952). *The Domesday Geography of Eastern England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DARBY, Henry C.; VERSEY, George R. (1975). *Domesday Gazetteer*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EVERITT, Alan M. (1985). *Landscape and community in England*. Londres: Ronceverte.
- EVERITT, Alan M. (2004). "Founders: W.G. Hoskins". *Landscapes* [Macclesfield], vol. 5, núm. 1, p. 5-17.
- FLEMING, Andrew (1998). *Swaledale: Valley of the Wild River*. Edimburg: Edinburgh University Press.
- FLEMING, Andrew (2005). *St Kilda and the Wider World*. Macclesfield: Windgather.
- FLEMING, Andrew (2007). "Don't bin your boots!". *Landscapes* [Macclesfield], I, p. 85-99.
- FLEMING, Andrew; HINGLEY, Richard [eds.] (2007). *Prehistoric and Roman Landscapes. Landscape History After Hoskins*. Macclesfield: Windgather.
- FOX, Sir Cyril (1933). *The Personality of Britain*. Cardiff: Nat. Museum of Wales.
- FRODSHAM, Paul (2004). *Archaeology in Northumberland National Park*. York: Council for British Archaeology.
- GARDINER, Mark; RIPPON, Stephen [eds.] (2007). *Medieval Landscapes. Landscape History After Hoskins*. Macclesfield: Windgather.
- GELLING, Margaret (1984). *Place-Names in the Landscape*. Londres: Dent.
- GERRARD, Alexander (2000). *The Early British Tin Industry*. Stroud: Tempus.
- HINGLEY, Richard (1993). *Medieval or Later Rural Settlement in Scotland*. Edimburg: Historic Scotland.
- HOOKE, Della (2007). *England's Landscape. The West Midlands*. Londres: English Heritage.
- HOOKE, Della [ed.] (2000). *Landscape: the richest historical record*. Amesbury, Wiltshire: Society for Landscape Studies.
- HOSKINS, William G. (1955). *The Making of the English Landscape*. Londres: Hodder & Stoughton.
- HOSKINS, William G.; TAYLOR, Christopher [eds.] (1988). *The Making of the English Landscape*. Londres: Hodder & Stoughton.
- JOHNSON, Matthew (2007). *Ideas Of Landscape*. Oxford: Blackwell.
- KAIN, Roger (2007). *England's Landscape. The South West*. Londres: English Heritage.
- MAITLAND, Frederic W. (1897). *Domesday Book and Beyond: Three Essays in the Early History of England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCOMISH, David; FIELD, David; BROWN, Graham (2002). *The Field Archaeology of the Salisbury Plain Training Area*. Swindon: English Heritage.
- MILLMAN, Roger N. (1975). *The Making of the Scottish Landscape*. Londres: Batsford.
- MOORHOUS, Stephen (2003) "The anatomy of the Yorkshire Dales: deciphering the medieval landscape". A: MANBY, Thomas G.; MOORHOUSE, Stephen;

- OTTWAY, Patrick [eds.] *The Archaeology of Yorkshire. An Assessment at the Beginning of the Twenty First Century*. Yorkshire Archaeological Society (Occasional paper, 3), p. 293-362.
- MUIR, Richard (1998). "Landscape: a wasted legacy". *Area* [Londres], vol. 30, núm. 3, p. 263-271.
- MUIR, Richard (1999). *Approaches to Landscape*. Londres: Macmillan.
- MUIR, Richard (2000). "Conceptualising landscapes". *Landscapes* [Macclesfield] vol. 1, núm. 1, p. 4-21.
- PARRY, Martin L.; SLATER, Terry R. (1981). *The Making of the Scottish Countryside*. Londres: Croom Helm.
- RACKHAM, Oliver (1976). *Trees and Woodland in the British Landscape*. Londres: Dent.
- RACKHAM, Oliver (1980). *Ancient Woodland: its History, Vegetation and uses in England*. Londres: Arnold.
- RACKHAM, Oliver (1986). *The History of the Countryside*. Londres: Dent.
- RACKHAM, Oliver (2000). "Prospects for Landscape History and Historical Ecology". *Landscapes* [Macclesfield], vol. 1, núm. 2, p. 3-15.
- RACKHAM, Oliver (2001). *Trees and Woodland in the British Landscape*. Londres: Phoenix.
- RACKHAM, Oliver (2006). *Woodlands*. Londres: Collins.
- RIPPON, Stephen (1996). *The Gwent Levels: the Evolution of a Wetland Landscape*. York: Council for British Archaeology.
- RIPPON, Stephen (1997). *The Severn Estuary: Landscape Evolution and Wetland Reclamation*. Londres: Leicester University Press.
- RIPPON, Stephen (2004). *Historic Landscape Analysis: Deciphering the Countryside*. York: Council for British Archaeology.
- ROBERTS, Brian K. (1977). *Rural Settlement in Britain*. Folkestone: Dawson.
- ROBERTS, Brian K. (1987). *The Making of the English Villages. A Study in Historical Geography*. Essex: Longman.
- ROBERTS, Brian K. (1992). "Dating villages: theory and practice". *Landscape History* [Birmingham], núm. 14, p. 19-30.
- ROBERTS, Brian K. (1993). "Some Relict Landscapes in Westmorland: A Reconsideration". *Archeological Journal* [Londres], núm. 150, p. 433-455.
- ROBERTS, Brian K. (2006). *Lost Farmsteads: Deserted rural Settlements in Wales*. Londres: Central Books.
- ROBERTS, Brian K.; WRATHMELL, Stuart (2000). *An Atlas of Rural Settlement in England*. Londres: English Heritage.
- ROBERTS, Brian K.; WRATHMELL, Stuart (2002). *Region and Place. A Study of English Rural Settlement*. Londres: English Heritage.
- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (1993). *Strath of Kildonan. An Archaeological Survey*. Edimburg: HMSO.
- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (1994a). *South-east Perth: an Archaeological Landscape*. Edimburg: HMSO.

- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (1994*b*). *Southdean, Borders. An Archaeological Survey*. Edimburg: HMSO.
- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (1995). *Mar Lodge Estate, Grampians. An Archaeological Survey*. Edimburg: HMSO.
- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (1997). *Eastern Dumfriesshire: an Archaeological Landscape*. Edimburg: HMSO.
- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (1998). *Forts, farms and furnaces. Archaeology in the Central Scotland Forest*. Edimburg: HMSO.
- ROYAL COMMISSION ON THE ANCIENT AND HISTORICAL MONUMENTS OF SCOTLAND (RCAHMS) (2002). *But the walls remained. A Survey of Unroofed Rural Settlement Depicted on the First Edition of the O. S. 6-inch Map of Scotland*. Edimburg: HMSO.
- SHORT, Brian (2007). *England's Landscape. The South East*. Londres: English Heritage.
- STOCKER, David (2007). *England's Landscape. The East Midlands*. Londres: English Heritage.
- TAYLOR, Christopher (1974). *Fieldwork in Medieval Archaeology*. Londres: Batsford.
- TAYLOR, Christopher (1983). *Village and Farmstead: a History of Rural Settlement in England*. Londres: Philip.
- THORPE, Harry (1964). "Rural settlement". A: WATSON, James W.; SISSONS, J.B. [eds.] *The British Isles. A Systematic Geography*. Edimburg: Nelson, p. 358-378.
- THORPE, Harry (1965). "The green village in its European setting". A: SMALL, Alan [ed.] *The Fourth Viking Congress*. Aberdeen: Aberdeen University Press, p. 85-111.
- TILLEY, Christopher (1994). *A Phenomenology of Landscape*. Oxford: Berg.
- TIPPING, Richard (2002): "Climatic variability and 'marginal' settlement in upland British landscapes: a re-evaluation". *Landscapes* [Macclesfield], vol. 3, núm. 2, p. 10-28.
- WHYTE, Ian D. (2002). *Landscape and History since 1500*. Londres: Reaktion books.
- WHYTE, Ian D. (2003). *Transforming fell and valley: landscape and parliamentary enclosure in North West England*. Lancaster: Centre for North West Regional Studies.
- WHYTE, Ian D.; WHYTE, Kathleen A. (1991). *Scotland's Changing Landscape 1500-1800*. Londres: Routledge.
- WHYTE, Ian D.; WINCHESTER, Angus. J. [eds.] (2004). *Society, Landscape and Environment in Upland Britain*. Birmingham: Society for Landscape Studies.

- WILLIAMS, Moelwyn I. (1975). *The Making of the South Wales Landscape*. Londres: Hodder and Stoughton.
- WILLIAMSON, Tom (1997). *The Norfolk Broads: a Landscape History*. Manchester: Manchester University Press.
- WILLIAMSON, Tom (1998). *Polite Landscapes: Gardens & Society in Eighteenth-Century England*. Stroud: Sutton.
- WILLIAMSON, Tom (2002). *The Transformation of Rural England: Farming and the Landscape, 1700-1870*. Exeter: University of Exeter Press.
- WILLIAMSON, Tom (2003). *Shaping Medieval Landscapes*. Macclesfield: Windgather.
- WILLIAMSON, Tom (2007). *England's Landscape. East Anglia*. Londres: English Heritage.
- WILSON, David R. (1982). *Air Photo Interpretation for Archaeologists*. Londres: Batsford.
- WINCHESTER, Angus J. L. (1987). *Landscape and Society in Medieval Cumbria*. Edimburg: John Donald.
- WINCHESTER, Angus J. L. (2000). *The Harvest of the Hills*. Edimburg: Edinburgh University Press.
- WINCHESTER, Angus J. L. (2007). *England's Landscape. The North West*. Londres: English Heritage.
- WRATHMELL, Stuart (2007). "Review of Heather M. Beaumont, *Pointers to the past: the Historical Landscape of Hebden Township, Upper Wharfedale*". *Landscapes* [Macclesfield], vol. 8, núm. 1, p. 102-103.

Referències electròniques

- CADW: historic environment service of the Welsh Assembly Government. <http://www.cadw.wales.gov.uk>
- English Heritage. <http://www.english-heritage.org.uk>
- Mapa de William Roy de 1747-1755. National Library of Scotland. <http://geo.nls.uk/roy>
- Ordnance Survey. <http://www.ordnancesurvey.co.uk>
- Revista *Landscape History*. http://www.landscapestudies.com/index_files/LandscapeHistory.htm
- Revista *Landscapes*. <http://www.windgather.co.uk/landscapes.php>
- The National Trust. <http://www.nationaltrust.org.uk>
- The Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland. <http://www.rcahms.gov.uk>
- Wild Ennerdale. <http://www.wildennerdale.co.uk>